

נשיא ומייסד
הרב שאול ישראל זצ"ל

חמדת ימים

HEMDAT YAMIM

פְּרֻשַׁת הַשְּׁבוּעַ ויגש תשפ"ד

שיבה ויישוב ילכו יחדיו!

הרב יוסף כרמל, ראש כולל 'ארץ חמדה'

"וְאֵת יְהוּדָה שְׁלַח לְפָנָיו אֶל יוֹסֵף לְהוֹרֹת לְפָנָיו גְּשֵׁנָה..." (בראשית מו, כח).

מדוע נשלח דווקא יהודה, כחלק מההכנות לירידה למצרים, לקראת הפגישה עם יוסף?

לפי מדרש שכל טוב (שם), יהודה נשלח כי הוא המנהיג מבין הבנים "לפי שיהודה היה גביר באחיו".

לעומתו, במדרש הגדול (שם) הדגש מרמז לעיקרון חשוב, וז"ל: "סימן יפה הוא לישראל כשיהודה נסמך ליוסף דכתיב 'וַיִּגְבְּרֵתִי אֶת בֵּית יְהוּדָה וְאֶת בֵּית יוֹסֵף אוֹשִׁיעַ וְהוֹשִׁבוֹתִים כִּי רַחֲמָתִים... וְאֶעֱנֶם" (זכריה י, ו). ... ר' יהודה אומר כששניהן נוטלין שררה בעולם הזה כך לעתיד, שנאמר 'וְאֶתָּה בֶן אָדָם קַח לְךָ עֵץ אֶחָד וְקָתַב עָלָיו לַיהוּדָה וְלִבְנֵי יִשְׂרָאֵל חֲבָרָיו וְלִקַּח עֵץ אֶחָד וְקָתַב עָלָיו לְיוֹסֵף עֵץ אֶפְרַיִם וְכָל בֵּית יִשְׂרָאֵל חֲבָרָיו" (יחזקאל לו, ז).

לפי מדרש הגדול, יעקב אבינו שלח דווקא את יהודה, כדי לשדר מסר של אחדות בין בניה של רחל ובניה של לאה "אֲשֶׁר בָּנוּ שְׁתֵּיהֶם אֶת בֵּית יִשְׂרָאֵל" (רות ד, יא). המדרש מצטט מנבואות זכריה ויחזקאל, שעל פיהם האחדות היא תנאי לגאולה וישועה. ומדוע מודגש לְפָנָיו? מדרש שכל טוב (שם) מלמדנו עיקרון נימוסי: "לְפָנָיו - קודם שיבא אביו - לומר לו שאביו בא לגושן, שכן דרך העולם כשאדם חשוב בא לעיר צריך לאושפיו להודיע הרי פלוני בא אליך, מכאן אמרו רבותינו לעולם אל יכנס אדם לתוך ביתו פתאום, כל שכן לתוך בית חבירו". כחלק מהאחדות, נימוס ורגישות הן תכונות חשובות.

בהסבר הביטויים "להורת לְפָנָיו גְּשֵׁנָה" נחלקו חז"ל והראשונים. מצאנו שתי שיטות עיקריות:

- הדגש הוא על המילה גְּשֵׁנָה. יעקב שלח את יהודה כסייר למציאת הדרך הנכונה לגושן, ולבדיקת התנאים למגורים במקום, כנראה, תוך שימת דגש למיקום שלא במרכז ארץ מצרים, כדי שלא לייבא השפעה סביבתית ולגרום לבעיות רוחניות קשות. זוהי שיטת אונקלוס ורש"י על פי הפשט בעקבותיו, התרגום המיוחס ליונתן והתרגום הירושלמי. הסבר זה הוא לפי דעת ר' חנינה במדרש הגדול (שם), שלדעתו פירוש הפועל לְהוֹרֹת הוא "להתקין לו בית דירה".
- לשיטה הבאה הדגש הוא על המילה: לְהוֹרֹת, שיש לה משמעות רוחנית. זו דעת רב חמא במדרש הגדול (שם) "להתקין לו בית ועד לתורה", כפי שרש"י מביא על דרך הדרש: "לְהוֹרֹת לְפָנָיו - לתקן לו בית תלמוד שמשם תצא הוראה". המדרש בבראשית רבה (שם פרשה צה) מסביר את הרמז: "אמר ר' נחמיה להתקין לו בית תלמוד שיהא מורה שם תורה, שיהו השבטים קורין בו את התורה". לעומתו, במדרש שכל טוב (שם) הציע רמז אחר: "כמו לאורות, אורות בגימט' תרי"ג, כנגד תרי"ג מצות מלמד שהיה ליוסף בית הוראה בארץ גושן ששם היו אבותינו עסוקים בחכמת תורת הדעת, עד שלא ניתנה תורה". רבי אברהם בן הרמב"ם (שם) הביא רמז נוסף - לְהוֹרֹת בגימטריא עולה 'תורה', כלומר לקבוע לו מקום ללמד בו תורה". (לכן המילה כתובה בכתיב חסר - שפתי חכמים)

מדברי כולם נלמד שני עקרונות רוחניים. הראשון, כדי להבטיח המשכיות של חיים יהודיים, גם בגלות (כמו מצרים) יש צורך בהקמת מרכז רוחני-תורני, שידאג לצרכים הרוחניים של בני המקום. הניסיון רב השנים של עם ישראל בגלות הארוכה הוכיח עד כמה זה חשוב. השני, הישיבה צריכה להיות חלק בלתי נפרד מן היישוב. לא לחינם שני הביטויים נגזרים מאותו שורש. תורה המנותקת מצרכי הציבור עלולה, ח"ו, לאבד חלק גדול ממשמעותה כתורת חיים. הקשר לעם ישראל וצרכיו הוא יסוד רוחני, ראשון במעלה, בכל הליך של גדילה תורנית ורוחנית. אין צורך להכביר במילים כדי להסביר מדוע אי אפשר להשפיע על הציבור על כל גווניו בלי לשאת בעול. זו הסיבה שבהדרכתו של מו"ר הגר"ש ישראל זצ"ל, נקבע כבר בייסוד "ארץ חמדה", כי חייבי גיוס לא יתקבלו ללימודים ללא שירות בצה"ל, וכי הלימוד בבית המדרש יהיה תמיד מתוך חיבור לצרכי העם בארץ ובתפוצות.

בזכות האחדות נזכה לניצחון גדול, שיבטיח את שלום אזרחי ישראל וחייליו ויחזיר את החטופים לחיק משפחותיהם. נאחל רפואה שלמה לפצועים ונשלח תנחומים משמים למשפחות השכולות.

(לשיעורי הרב יוסף כרמל ביוטיוב)

לעינינו הנופלים במערכה על הגנת המולדת הי"ד

לעינינו זשמת

הרב ישראל רוזן י"ג בחשוון תשע"ח	הרב יהושע רוזן ט"ו באדר א' תשפ"ב	מר משה וסרצוג כ" בתשרי תשפ"א	פרופ' ישראל אהרוני י"ד בכסלו תשפ"ג	הרב ד"ר ג'רי האכבוים י"ח באדר ב' תשפ"ב
ר' שמואל וגב' רבקה ברנדמן ט"ז בטבת תשפ"ג / ח' באייר תשפ"א	הרב ראובן ורבי לאה אברמן ט' בתשרי תשע"ו / כ' בתשרי תשפ"ב	הרב שמואל כהן שבט תשפ"א	הרב שלמה מרזל י' באייר תשע"א	מר שמואל וגב' אסתר שמש י"ז בסיון / כ" באב
בלהה בת ישראל מרמורש ז"ל א' מנחם אב תשפ"א	מר יצחק טרשנסקי כ"ח באדר תשפ"א	הרב שמואל קליין שבט תשפ"א	ר' מאיר וגב' שרה ברכפלד (שרה - ט"ז בטבת תש"ף)	הרב אשר וגב' סוזן וסרטייל ט"ז בכסלו / אלול תש"ף
חיים לייב בן מיכאל קרייסל ב' בשבט	מר זליג וגב' שרה ונגרובסקי כ"ה בטבת תשפ"ב / י' בתמוז תשע"ד	מר מירל לאה מאיר כ"ז בניסן תשפ"ב	ר' אברהם ומרת גיטה קליין י"ח באייר / ד' באב	ר' אליהו כרמל וגב' מלכה טויבע כרמל י"ח באייר תשע"ו / י"א במנחם-אב תשס"ט
מר אלישע בן רבקה וגב' שושנה בת שרה			גב' מירה קושיצקי נלבית כ"ב בסיון תשפ"ג	גב' ג'ולי קושיצקי י"ט באדר ב' תשפ"ב

ארץ חמדה, ע"ר Eretz Hemdah

רח' ברוריה 2, ירושלים 91080 Bruriya St., Jerusalem 91080

Tel: 02-5371485 info@eretzhemdah.org WWW.ERETZHEMDAH.ORG

חֲמַדַּת הַשַּׁבָּת

הרב בצלאל דניאל – ראש תוכנית "מורנו" מבית 'ארץ חמדה'

גזירת שחיקת סממנים בימינו

בשבוע שעבר התחלנו לעסוק בגזירת חז"ל האוסרת עיסוק ברפואה בשבת, גזירה שמא ישחק סממנים. כלומר, שמא יעבור על איסורי שבת כדי לעסוק ברפואתו. למדנו שני הסברים מרכזיים לכך:

- א. מתוך תחושת המועקה והסבל של המחלה אדם עלול להיגרר לעשיית מלאכות האסורות בשבת.
- ב. העוסק ברפואות וסביבתו עלולים להתרשם שכשם שפיקוח נפש הותר בשבת, כך גם עיסוק ברפואה הותר בשבת, גם אם העיסוק והטיפול כרוך בעשיית מלאכות, דבר שאינו תמיד נכון.

בשבוע שעבר נגענו בנפקא מינה אחת בין האפשרויות הללו: מקרה של חולי שאין צורך לטפל בו באמצעות התערבות רפואית האסורה בשבת. לכאורה לפי העומדים בשיטה השנייה הגזירה תחול גם במקרה זה, שכן חששם אינו מוגבל לרפואה הנוכחית, אלא ליחס הכללי לרפואות בשבת. הרמב"ם פוסק שמותר לטפל באונקלי (יתכן והכוונה היא לקילה, [בקע באיברים הפנימיים](#)) בשבת, שכן לא ידוע על דרכי טיפול שעלולים להביא לידי חילול שבת. כלומר, גם אם האדם יהיה בהול אחרי רפואתו, אין חשש שיחלל שבת, שכן אין חילול שבת ידוע שיועיל לו. הפוסקים (שו"ע ונושאי כלים) פוסקים כדבריו.

טענה זו מעלה שאלה כללית על גזירת שחיקת סממנים בימינו. כמובן שאנו מחויבים לגזירות ותקנות חז"ל, גם אם טעם התקנה נראה לנו פחות רלוונטי בשל המציאות המשתנה. אך ביחס לגזירת שחיקת סממנים אנו רואים שחז"ל לא גזרו את הגזירה באופן מוחלט: ראשית, כבר במשניות נאמר שמותר לאכול לרפואה מאכלים שגם בריאים אוכלים (וכן לעשות פעולות רפואיות נוספות שגם אנשים בריאים עושים). וכן, כאמור, הרמב"ם אומר שהגזירה אינה תקפה ביחס לדברים שאין אפשרות לרפא אותם בעזרת חילול שבת.

נעמיק רגע בסברא זו. כיום יש דרכים לרפא קילה שלא היו קיימים בזמנו של הרמב"ם. אך הרמב"ם לא הכיר את דרכי הרפואה הללו, ולכן לא אסר עיסוק ברפואת הקילה, שכן לא היה חשש שיחללו שבת בשביל צורך רפואה זו. אך בימינו מסתבר שההיתר של הרמב"ם אינו תקף: בימינו אינו נכון לומר שאיננו מכירים דרכי טיפול חלופיות בקילה.

נמצאנו למדים שאין לנו אלא לדון על מה שנמצא בימינו. בזמן חז"ל רפואות מסוימות לא היו אפשריות, ולכן לא היה טעם לגזור בגינן. לכאורה הדברים צריכים להיות נכונים גם להיפך: אם פעם חשבו שסממנים מסוימים מועילים לרפואה מסוימת, וכיום אנו יודעים שזה לא נכון, אין לנו סיבה לגזור משום שחיקת סממנים שאיש לא היה מעלה על דעתו לשחוק (גם אם בימי קדם כל בר דעת היה שוחק אותם לרפואה).

לא יצויר שיש אדם שזקוק לפניצילין. וודאי שיצירת הפניצילין כרוכה במלאכות רבות. אך אדם מן השורה אינו מסוגל לייצר פניצילין. האם יש הבדל בין הרפואה שלא הייתה ידועה בימי קדם, ולכן לא היה טעם לגזור בגינה, ובין דרך "שחיקת הסממנים" שאינה ידועה לאדם מן השורה בימינו? רק למספר קטן מאוד של אנשים בימינו יש את המכשור הנדרש ויודעים להשתמש בו. האם זה שונה מימי הרמב"ם, בו יתכן שבודדים ממש היו מציעים דרכי רפואה שכן היו כרוכים בחילול שבת, ואעפ"כ הרמב"ם היה מתיר, מכיוון שאין דרך ידועה לסייע לרפואה מסוימת על ידי חילול שבת? מנגד, המצב שונה, שכן עצם יצירת הפניצילין מוכרת וידועה, וכרוכה בחילול שבת רב. כך ששורש התקנה עדיין תקף, גם אם החשש אינו מציאותי.

הציץ אליעזר (חלק ח סימן טו) מאריך בבירור שאלה זו. הוא מעלה שתי סיבות אחרות להחמיר. ראשית, ישנם רפואות המוכרות לנו הכרוכות בחילול שבת אחר. זה מעלה שאלה מעניינת נוספת: חז"ל גזרו על הרפואות משום שחיקת סממנים. האם הגזירה תקפה גם ביחס לחילולי שבת אחרים (כמו לישא או בישול), כאשר שחיקת הסממנים, בגינה נגזרה הגזירה, כבר אינה רלוונטית? בנוסף, תופעת הרפואה האלטרנטיבית צוברת תאוצה. הכנת רפואות אלטרנטיביות עשויות להיות כרוכות בחילול שבת. מנגד, עם כל הכבוד לצבירת התאוצה, עדיין לא מדובר על תופעה שהגיע לשליש האוכלוסייה. סביר שלא היינו גוזרים את הגזירה בגין חשש על דברים שפחות משליש האוכלוסייה עוסקים בהם. בפועל הציץ אליעזר מצרף את הסברות הללו לקולא. הוא משתדל לשמר את הגזירה, אם הדבר אפשרי. אך אם אדם סובל, או אם מדובר על תרופות שיש לגביהם סברות נוספות לקולא, הוא מצרף את הספק שמא בימינו הגזירה אינה בתוקף ביחס לרוב התרופות. רוב הפוסקים מקבלים את דבריו, ואף הם מצרפים את הסברא הזו במקומות בהם יש צורך להקל.

בעזרת ה' בשבוע הבא נגדיר את הרפואה שמותר לעשות בשבת בשל היותה דברים שגם אדם בריא עושה (או אוכל), ונברר גם מדוע חז"ל היתירו את הרפואות הללו.

ארץ חמדה – קישור לשיעורי "מורנו" ביוטיוב

ניתן ליצור קשר עם הכותבים דרך: info@eretzhemdah.org

מתפללים לרפואתם השלימה, בתוך שאר חולי עם ישראל, של:		
חנה בת אוריה	ניר רפאל בן רחל ברכה	טל שאול בן יפה
נטע בת מלכה	פנינה ציפורה בת מרים	ר' יצחק בן בריינדל גיטה
רבקה בת שרה בלה	הילה צפנת בת שרה טובה	חוה רָאָנָה בת פִּיִּלָּא
ירחמיאל בן זלאתה רבקה	הילל בן תמר שפרה	משה בן רחל
חיים מרדכי פרץ בן אסתר מילכה	אריה יצחק בן גאולה מרים	עובדיה בן אסתר מלכה
אורי לאה בת חיה תמימה	ז'קלין בת רינה	דוד בן רחל
מאירה בת אסתר	מיכאל אלכסנדר אברהם בן שרה מלכה	ניר יצחק רפאל בן יפה

הלכה פסוקה

תקצירים מתוך פסקי דין - רשת בתי הדין 'ארץ חמדה גזית'

עורך: הרב הדיין אהרן פלדמן, דיין ברשת בתי הדין 'ארץ חמדה גזית'

כסף סופרים פעמיים

'ארץ חמדה גזית' / תיק מס' 3-79044

- הנתבעים שכרו את התובע, שהוא קבלן בנייה, לבנות את ביתם. במהלך העבודות התגלעו כמה וכמה מחלוקות בין הצדדים על נושאים שונים.
- אחת המחלוקות בין הצדדים הייתה בשאלה כמה כסף הנתבעים כבר שילמו לתובע עבור עבודתו. היו פערים של כ-10,000 ₪, שנובעים ממחלוקת על שלוש העברות כספיים. חשוב לציין כי בשלושת המקרים הסכומים לא הועברו באופן ישיר בין הנתבעים לתובע, אלא הסכום הועבר באמצעות מפקח הבניה. המפקח עצמו חתם על מסמך בו הוא מצהיר שהוא מסכים עם כל טענותיהם של הנתבעים:
- (א) בהעברה הראשונה הועבר סכום כסף מסוים במעטפה. מיד לאחר מכן התקשר הנתבע לתובע ודיווח לו שלדעתו יש טעות בספירת הכסף. התובע טען ששם את הכסף בתיק שבו הרבה כסף מזומן ואי אפשר לשחזר כמה כסף נמסר לו. הפער לטענת הנתבע עומד על 5,000 ₪.
- (ב) בהעברה נוספת, לטענת הנתבעים, הם העבירו סך 24 אלף ₪, אך בדו"ח התובעת נרשם בטעות שהעבירו רק 20 אלף ₪.
- (ג) בהעברה השלישית, לטענת הנתבעים הועבר על ידם סך 16 אלף ₪, אך בדו"ח התובעת נרשם ששילמו רק 15 אלף ₪. בדיון בבית הדין הוצגה מעטפה עליה רשום "16,000 ₪". לטענת הנתבעים זוהי המעטפה בה הועבר סכום של 16,000 ₪ כשבפועל בדו"ח התובעת נרשם סכום של 15,000 ₪. התובע טען, שזה שעל המעטפה כתוב סכום מסוים לא אומר בהכרח שזהו הסכום שמצוי בתוכה. מה שקובע, לטענתו, הוא ספירת הכסף, והכסף נספר ונמצא שיש שם רק 15 אש"ח.

בית הדין קבע כך:

- טענת הנתבעים אינה נחשבת טענה וודאית (טענת ברל) גמורה, כיון שאינם טוענים בוודאות 'שילמנו', אלא אומרים שנתנו למפקח הבניה. אך הם עצמם אינם יודעים שהתובע קיבל את מלוא כספו.
- מפקח הבניה אינו נחשב כעד כשר, מפני שהוא נחשב כנוגע בדבר. כי אם הוא קיבל מהנתבעים את הסכום במלואו והעביר רק חלק ממנו לתובע לא שילם – אזי הכסף בידו, והוא חייב אותו לנתבעים. במקרה של עד אחד הנוגע בדבר, הרמ"א (חו"מ עה, כג) פוסק שאי אפשר לחייב שבועה על סמך עדותו.
- המקרה דומה לדין 'חנווני על פנקסו' המופיע בגמרא ובפוסקים (החנווני אמור היה לשלם לפועלים, החנווני טוען שהוא אכן שילם להם ומגיע לו החזר מבעל הבית, והפועלים טוענים שלא קיבלו את שכרם ובעל הבית צריך לשלם להם – שם החנווני והפועלים נשבעים ונוטלים מבעל הבית), בהבדל אחד – כאן המפקח מודה שהוא קיבל כסף מבעל הבית, ואינו תובע מבעל הבית דבר. במקרה זה נחלקו הראשונים, והשולחן ערוך (חושן משפט צא, ג) הביא שתי דעות. להלכה נראה שהתקבלה השיטה הסוברת שהפועלים נשבעים שבועה חמורה כעין של תורה, ואז בעל הבית ישלם להם את תביעתם. ובמקבילה למקרה זה – על התובע להישבע שבועה חמורה כעין של תורה, ואז הנתבעים יצטרכו לשלם לו.
- המנהג היום הוא שלא להשביע, אלא עושים פשרה על השבועה. נחלקו האחרונים בסכום הפשרה, אך למסקנת הדברים הפשרה על השבועה תיעשה לפי ראות עיני הדיין.
- מסקנת בית הדין היתה כדלקמן: "בבואנו להכריע מהו הסכום הראוי לחייב בסעיף זה של פסק הדין, לא נוכל להתעלם מכך ששני הצדדים נהגו ברשלנות. כסף מזומן, וודאי בסכומים כאלו, לא אמור לעבור בלא תיעוד ובלא מנגנון שיוודא שלא מגיעים למצבים מעין אלו. ובכל זאת, מסוגיית "חנווני על פנקסו", למדנו, שאחריות בעל הבית יתירה היא על אחריות הפועלים. בנוסף, על חלק מהסכום, גם התובע לא טוען טענה וודאית (טענת ברי) שלא קבל את הכסף, לכל היותר טוען שאין באפשרותו לבדוק זאת אחר שהכסף הוכנס לתיק בו יש עוד שטרות אחרים. ולכן, הפשרה הקרובה לדין, בסעיף זה היא, לחייב את הנתבעים בחצי מהסכום, דהיינו, 5,000 ₪."

ניתן ליצור קשר עם הכותבים דרך: info@eretzhemdah.org

הספר משטר ומדינה בישראל על פי התורה (4 כרכים) מאת הרב נפתלי בר אילן,

יצא לאור בעריכה חדשה בהוצאת מכון "ארץ חמדה"

הספר מתמודד עם אתגרי השעה הניצבים בפני המדינה היהודית העצמאית ע"י ניתוח וביור מקיפים במקורות. בין הנושאים הנדונים - משטר דמוקרטי ומלוכני, שלטון החוק, הפרדת רשויות, ביקורת שיפוטית, טוהר השלטון, מדיניות פיסקלית ומוניטרית, שירותי רווחה, סל תרופות, איכות הסביבה, משפט בינלאומי, אמנת ג'נבה, כבוד האדם וחירותו, פיתוח האישיות, זכויות אזרח ועוד ועוד.

זכה בפרס הרב קוק ובפרס הרב ישראלי של מכון ארץ חמדה.

אֶרֶץ אֶגְדָּה

הרב מרדכי הוכמן

יוסף מתקן הדיבורים

בספר בראשית (ל, א-ג) מסופר:

"וַיִּתְּרָא רְחֵל כִּי לֹא יִלְדָה לְיַעֲקֹב וַתִּקְנֶנָּה רְחֵל בְּאֶחָתָהּ וַתֹּאמֶר אֵל יַעֲקֹב הִבֵּה לִי בָנִים וְאִם אֵין מִתָּה אֲנֹכִי וַיִּחַר אַף יַעֲקֹב בְּרְחֵל וַיֹּאמֶר הִתַּחַת אֲלֵקִים אֲנֹכִי אֲשֶׁר מָנַע מִמֶּךָ פְּרִי בֶטֶן; וַתֹּאמֶר הִנֵּה אֲמַתִּי בְלָהָה בָא אֵלַיָּה וַתֵּלֶד עַל בְּרַפִּי וְאֶבְנָה גַם אֲנֹכִי מִמֶּנָּה:"

בקשת רחל מיעקב "הבה לי בנים" קשה להבין אותה כפשוטה, שהרי רחל יודעת שיעקב אינו בורא העולם שמפתח ההריון בידו. רש"י הביא שם את דברי חז"ל בבראשית רבה (עא, ז) שמשלימים את השיחה שהיתה בין יעקב לרחל, ולפיהם יעקב הבין שרחל מבקשת ממנו שיתפלל עליה שיהיו לה בנים. והוא ענה לה באופן קשה כדי להוביל אותה למסקנה שהיא צריכה לעשות פעולה מצערת כדי להיוושע. וחז"ל מבארים שיעקב הוסיף ואמר לרחל שתפילות אברהם על שרה נענו רק לאחר ששרה הכניסה את צרתה לביתה, ומסרה את שפחתה הגר לאברהם כדי שיוליד ממנה. ודברי יעקב אלו (שלא נכתבו במפורש בתורה) הם שגרמו למסופר בהמשך, שרחל ביקשה מיעקב שיבוא על בלהה שפחתה.

רבי עובדיה ספורנו פירש שכבר מתחילה רצתה רחל לבקש מיעקב שיבוא על בלהה שפחתה, וזה היה עומק דבריה בבקשתה "הִבֵּה לִי בָנִים וְאִם אֵין מִתָּה אֲנֹכִי". ורחל ציפתה שיעקב יבקש ממנה בנחת לפרש את כוונת דבריה, ואז תסביר שכוונתה שיבוא על בלהה. אלא שיעקב הבין את דבריה כפשוטם, כאילו היא סבורה שהוא בעל כוחות כמו בורא העולם, ולכן קינא יעקב לכבוד בוראו וענה לה בכעס.

ובכל אופן, חז"ל מבקרים את האופן הקשה שבו ענה יעקב לרחל (אגדת בראשית, בובר, נב): "אמר לו הקדוש ברוך הוא, כך אתה מחסד אותה ואומר לה 'התחת אלהים [אנכי]?', חייד שאני מעמיד ממנה בן שיאמר לאחיו 'פי התחת אלהים אני' (בראשית, נ, ט). ונראה לבאר, שהלשון הדומה שנקט יוסף בדבריו לא אחיו לא התגלגלה על ידי ד' ובאה כעונש על הלשון שנקט יעקב, אלא שיוסף רצה לתקן במכוון את הדבורים הקשים של יעקב ושל רחל, וכפי שיתבאר לקמן.

דיבורים קשים

וודאי שאין לנו שמץ מושג בגדולת אבותינו ואמותינו, אך בכל אופן, השיחה שהיתה בין יעקב ורחל, נכתבה בתורה כדי ללמדנו אורחות חיים, ותורה היא וללמוד אנו צריכים.

אור החיים הקדוש ביאר שהסיבה העיקרית לחרון אפו של יעקב היתה משום שרחל הזכירה לשון של מיתה לגבי עצמה, וז"ל: "ויחר אף וגו'. הטעם לפי שהוציאה מפיה דבר קללה שאמרה 'מתה אנכי', ודברי הצדיקים אפילו בסדר זה יעשו רושם...". כלומר, למרות שדברי רחל נאמרו בדרך של תנאי, ולמרות שניתן לפרשם במשמעות סמלית, שמי שאין לו בנים נחשב כמו 'מת'. דיבור של צדיק פועל רושם בעולם, ודיבור שמזכיר אפילו בדרך של תנאי לשון מיתה - עלול להביא למיתה. ולכן חרה אפו של יעקב.

אמנם כאמור לעיל, חז"ל מבקרים את סגנון תשובת יעקב ותמהים עליו: "כך אתה מחסד אותה?!". כלומר, רחל נכשלה בדיבור שאינו כראוי משום שהיתה במצוקה, ויעקב היה צריך להבין זאת ולנהוג עימה בחסד וברחמים ולענות לה בנחת, ויעקב נכשל כאן בכעס שלא במקום הראוי.

דרכי תשובה

הקב"ה רוצה בתשובה והוא מגלגל ומביא לאדם נסיונות, שאם יעמוד בהם הוא יתקן גם מקרים שנכשל בהם בעבר. אך פעמים שכדי לתקן צריך לעמוד בנסיון קשה יותר, ודוגמא לכך מצאנו בחטא הלוואה בריבית. כידוע, אסור להלוות בריבית ליהודי, ומותר להלוות בריבית לגוי (שולחן ערוך יורה דעה קנט, א). אך מי שנכשל והלווה בריבית ליהודים כאשר הוא חוזר בתשובה צריך להחמיר על עצמו ועליו להפסיק להלוות בריבית גם לגוי (חושן משפט לד, כט).

יתכן שפרשיית גניבת התרפים על ידי רחל, מספרת שהקב"ה רצה לגלגל ליעקב נסיון בענין כעס שנועד לתקן את הכעס הקודם שלו על רחל, ויעקב לא עמד בנסיון. בתחילה מסופר (בראשית לא, יט-כ): "וַיִּלְכֹּן הַלֵּל לְגֹזֵז אֶת צֹאנוֹ וַתִּגְנֹב רְחֵל אֶת הַתְּרָפִים אֲשֶׁר לְאֵבִיָּהּ; וַיִּגְנֹב יַעֲקֹב אֶת לֶב לֶבֶן הָאֲרָמִי עַל פְּלִי הַגִּיד לוֹ כִּי בָרַח הוּא". השורש גנ"ב מופיע הן אצל רחל והן אצל יעקב, ונראה שהתורה רוצה לקשור בין הפעולות האלו, וכדלקמן.

יעקב רצה לברוח מלבן בלא שלבן ישים לב, והוא הודיע על כך מראש לרחל ולאה והתייעץ עימן והן הסכימו עמו. יעקב צדק בגניבת הדעת הזו (יגניבת הלב' של לבן) משום שלבן היה רמאי מסוכן. רחל רצתה לסייע ליעקב בגניבת הדעת הזו. רחל חששה שכאשר לבן יחזור מגזיזת הצאן הוא ישאל ב'תרפים' וכך ידע להיכן יעקב ברח, וכדי לסייע להצלחת הבריחה היא החליטה לגנוב את התרפים של אביה. היה מן הראוי שהיא תודיע על כך ליעקב, אך היא חששה שיעקב לא יאשר לה את גניבת התרפים, ולכן החליטה רחל 'לגנוב את לב יעקב', ולגנוב את התרפים בלא להודיע על כך ליעקב. הכתוב מרמז לנו באמצעות השורש גנ"ב שרחל למדה מיעקב את ההיתר הזה, כשם שיעקב הורה היתר לעצמו 'לגנוב את לב' לבן, כך הורתה רחל היתר לעצמה 'לגנוב את לב' יעקב - ולא להודיע לו על גניבת התרפים.

רחל נכשלה כאן בשנית. בקשתה בעבר מיעקב "הִבֵּה לִי בָנִים וְאִם אֵין מִתָּה אֲנֹכִי" לא הובנה כראוי, והביאה את יעקב לידי ניסיון, והוא נכשל בכעס שלא במקומו. וגם כאן, גניבת התרפים שלא תואמה עם יעקב גרמה ליעקב לבוא לנסיון של כעס.

הקללה שקילל יעקב

בסופו של דבר, גניבת התרפים לא מנעה מלבן להצליח לברר לאן ברח יעקב. לבן רדף והתקרב ליעקב, וד' בא אליו בחלום הלילה והזהיר אותו מלדבר עם יעקב מטוב עד רע. כאשר לבן בא אל יעקב הוא האשים אותו שברח בלא להודיע לו, והאשים אותו גם בגניבת התרפים. והכתוב מספר על תשובת יעקב: "עַם אֲשֶׁר תִּמְצָא אֶת אֱלֹהֶיךָ לֹא יִחַיָּה נִגְדַּת אֲחֵינוּ הַכֹּהֵן לָךְ מִה עֲמִדִי וְקַח לָךְ וְלֹא יָדַע יַעֲקֹב כִּי רְחֵל גִּנְבָתָם". תרגום יונתן ועוד ביארו שדברי יעקב היו קללה שמשמעותה שמי שהתרפים נמצאים בידו לא יאריך ימים וימות קודם זמנו. ובאגדת בראשית (בובר, נב) מובא: "למה הדבר דומה, לרועה שראה את הזאב שנכנס לחטוף כבש, נטל אבן לזרוק בזאב והלך בכבשה, וכך יעקב קילל, והיה סבור שהוא מקלל ללבן, ולא היה יודע שקללתו הולכת על כבשתו, שנאמר וְלֹא יָדַע יַעֲקֹב לְפִיכֶךָ מִתָּה (*רחל) בדרך". כלומר לפי מדרש זה יעקב היה בטוח שאף אחד ממשפחתו או מעבדיו לא גנב את

התרפים, והוא סבר שלבן ממציא ספור של גניבת תרפים כדי להצדיק חיפוש בכליו של יעקב. וכשאמר יעקב את קללתו הוא היה סבור שהיא תפגע בלבן, ומשום שהתרפים מצויים בידיו, אך בסופו של דבר פגעה הקללה ברחל שגנבה את התרפים. וקללת חכם מתקיימת אפילו כשהיא נאמרת מתוך טעות.

הקב"ה יגלגל כאן באמצעות רחל ניסיון חוזר ליעקב. יעקב נכשל בעבר כאשר כעס שלא כהוגן על רחל. היא אמנם נהגה שלא כראוי כשניסחה את בקשתה לבנים באופן מכשיל, אך יעקב היה אמור להתגבר ולא לענות לה בכעס. יעקב היה צריך להחמיר מאז על עצמו ושלא לענות בכעס גם לגויים רמאים ועובדי עבודה זרה, ולכן היה עליו להחמיר ולא לענות בסגנון של קללה ללבן הארמי שהיה גוי רמאי ועובד עבודה זרה. ומהקללה של יעקב מתה לבסוף רחל. ולרחל יש צד נוסף של אשמה במותה, שהרי עוד קודם לכן היא נקטה לשון של מיתה בדבריה – "הֲבֵה לִי בָּנִים וְאִם אֵין מִתָּה אֲנֹכִי", וזאת בנוסף לגניבת התרפים שלא תואמה עם יעקב. יוסף רצה לתקן את מה שפגמו אביו ואמו בסגנון דיבוריהם, וכדלקמן.

דברי האיש אשר על הבית

יוסף תכנן להטמין את הגביע באמתחת בנימין ולהאשים אותו בגניבתו, והוא ציפה שאחד האחים יהיה מוכן למסור את עצמו ולהיות עבד במקום בנימין, ובכך יתכפר לאחים העוון של מכירת יוסף לעבד. אלא שאגב כך רצה יוסף לתקן גם את חטאי אמו ואביו שחטאו בדיבורים שאינם ראויים.

כאשר אדם חוטא בעוון מסוים, עוון זה חוזר ומופיע גם אצל צאצאיו, כאמור בדברי יחזקאל (טז, מד): "הִנֵּה כָּל הַמְּשָׁל עֲלֶיךָ מְשָׁל לְאִמֹר כְּאִמָּה בְּתָהּ". יוסף שיער שהפגם שהיה בדיבורים של רחל ויעקב יחזור ויהיה בדיבורים של בניהם. ואכן מצאנו שכאשר ראובן מנסה לשכנע את יעקב לשלוח עימם את בנימין למצרים, מסופר: "וַיֹּאמֶר רְאוּבֵן אֶל אָבִיו לֵאמֹר אֶת שְׁנֵי בְנֵי תַמְתִּית אִם לֹא אֲבִיָּאֵנוּ אֶלְיָךְ". כאמור לעיל, דיבורים המזכירים לשון 'מיתה' עלולים להזיק, וראוי שלא לאומרם. ואכן הפגם שיעקב פגם בענין דומה בדיבורו ללבן כשאמר "לֹא יִחְיֶה", חוזר ומופיע אצל בנו ראובן. ומי שנוקט לתקן את דיבוריו של ראובן הוא משה רבנו שהתפלל עליו "יְחִי רְאוּבֵן וְאֵל מָת וְיֵחִי מִתִּי מִסָּפֵר".

בעת שיוסף תכנן להאשים את האחים בגניבה, הוא תכנן גם לשחזר את מה שארע במרדף של לבן אחר יעקב אביהם. כשם שלבן האשים את יעקב בגניבת כלי שמנחשים בו, כך יוסף תכנן להאשים את האחים בגניבת הגביע שלו שבאמצעותו הוא מנחש. כאשר הממונה על בית יוסף האשים את האחים בגניבת הגביע, הם היו בטוחים שהכלי הזה לא נמצא בידם, והם הסכימו בינם ואמרו: "אֲשֶׁר יִמְצָא אִתּוֹ מֵעֲבָדֶיךָ וְמֵת וְגַם אֲנַחְנוּ נִהְיֶה לְאֹדְנֵי לְעֲבָדֶיךָ". האחים חזרו נכשלו כאן בחטא של יעקב אביהם. גם יעקב היה בטוח שהכלי שמשמש לניחוש אינו ברשותו ולכן הוציא לשון קללה מפיו, והאחים שידעו מה שאירע ליעקב היו צריכים להיזהר בלשונם, אך הם חזרו ונכשלו והזכירו לשון מיתה.

יוסף נערך לכך שהאחים לא יעמדו בניסיון הזה. ולכן הוא הורה מראש לממונה על ביתו מה שיאמר להם במקרה זה, ודבר זה מרומז בדברי הממונה שענה להם: "וַיֹּאמֶר גַּם עֲתָה כְּדַבְּרֵיכֶם כִּן הוּא אֲשֶׁר יִמְצָא אִתּוֹ יְהִי לִי עֵבֶד וְאַתֶּם תִּהְיוּ נְקִיִּם". המפרשים התקשו מה פשר דברי הממונה שאמר "גַּם עֲתָה כְּדַבְּרֵיכֶם כִּן הוּא", אולם לפי מה שהתבאר הממונה אמר להם, שגם עתה כדבריהם - שהם בחרו לדון את עצמם - די בכך שהגבנ ייענש בעונש של עבדות והשאר יהיו נקיים. עונש של עבדות יכול להתקיים תקופה קצרה ואחר כך ניתן לשחרר את העבד, אך עונש של מיתה הוא עונש שאי אפשר לקצר אותו. ולכן עונש מיתה שהם הוציאו בפיהם לגבי שיימצא הגביע בידו הוא עונש בלתי הפיך, ומסוכן לאומרו גם בלשון קללה. והממונה ביקש את הסכמתם להמיר את עונש המיתה בעונש של עבדות, וזו היתה כוונתו באומרם "גַּם עֲתָה כְּדַבְּרֵיכֶם כִּן הוּא". יוסף הוא שהדריך מראש את הממונה לתקן את דיבורי האחים. ויוסף טרח לתקן בכך את טעותו של יעקב אבינו שחטא בלשונו ואמר ללבן "עַם אֲשֶׁר תִּמְצָא אֶת אֶלְהֵיךָ לֹא יִחְיֶה".

תיקון הכעס של יעקב

לאור האמור לעיל - שמטרת יוסף בדיבוריו עם האחים היא גם לתקן את חטאי הדבורים של הוריו – ניתן להבין בהבנה נוספת את דברי יוסף לאחים לאחר מות יעקב. האחים חששו אז שלאחר מות יעקב יתנקם בהם יוסף על מכירתו, ומסופר (בראשית נ, טז-כ):

"וַיֵּצֵאוּ אֶל יוֹסֵף לֵאמֹר אֲבִיךָ צִוָּה לִפְנֵי מוֹתוֹ לֵאמֹר: כֹּה תֹאמְרוּ לְיוֹסֵף אֲנֵא שְׂא נָא פֶשַׁע אֲחִיךָ וְחַטָּאתָם כִּי רָעָה גְמְלוֹךְ וְעַתָּה שְׂא נָא לְפֶשַׁע עַבְדֵי אֱלֹהֵי אֲבִיךָ וְיִכַּף יוֹסֵף בְּדַבְּרָם אֵלָיו: וַיֵּלְכוּ גַם אֲחִיו וַיִּפְּלוּ לִפְנֵי וַיֹּאמְרוּ הֲנַנּוּ לְךָ לְעֲבָדִים: וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יוֹסֵף אֶל תִּירָאוּ כִּי הִתַּחַת אֱלֹהִים אָנִי: וְאַתֶּם חֲשַׁבְתֶּם עָלַי רָעָה אֱלֹהִים חֲשַׁבָה לְטוֹבָה לְמַעַן עֲשֶׂה בַיּוֹם הַזֶּה לְהַחֲיִית עַם רַב: יוסף הזכיר בדבריו את המילים "הִתַּחַת אֱלֹהִים אָנִי", שמוזכרות את דברי יעקב לרחל "הִתַּחַת אֱלֹהִים אָנֹכִי אֲשֶׁר מֵנַע מִמֶּךָ פְּרִי בְטָן". אולם בעוד שדברי יעקב נאמרו בלשון כעס ותמיהה, הרי שדברי יוסף לאחים נאמרו בלשון של רגיעה והרגעה. ויוסף נקט לשון זו בכוונה כדי לתקן את מה שפגם יעקב בדיבורים אלו.

לע"נ אמו"ר רחל בת ר' בנימין בונים ע"ה

ניתן ליצור קשר עם הכותבים דרך: info@eretzhemdah.org

חדש – "צפנת ישעיהו" מאת הרב יוסף כרמל

הנביא ישעיהו פעל באחת מהתקופות הסוערות והדרמטיות ביותר בחיי האומה הישראלית, תקופה של ציפייה למשיח שנשברה ברעש אדמה נורא, וחוללה גם מהפך רוחני ופוליטי. האור בקצה המנהרה הפציע שוב רק בימיו של חזקיהו. צפנת ישעיהו: מעוזיה עד אחז מפגיש אותנו עם שלושה מלכים שעמדו בצומת היסטורי זה בתולדות עמנו: עוזיה, המלך שדרש את האלוהים אך לקה בצרעת בעקבות חטאו; יותם, המלך הצדיק ביותר בתולדות עמנו; ואחז, המלך אשר הכיר בקב"ה אבל לא האמין בהשגחתו. בביאורו לנבואות ישעיהו, נצמד הרב כרמל, לדברי חכמינו וגדולי הראשונים, ומציע דרך מרתקת ללימוד תנ"ך בעקבות חז"ל. קריאה זו מבהירה את התכנית האלוהית ומבררת סוגיות עקרוניות באמונה. צפנת ישעיהו מגלה לקורא את משמעות הנבואות לדורו של הנביא ואת הרלוונטיות שלהן לדורנו.

לרכישה

שו"ת במראה הבזק

(מתוך ח"י)

London, England

לונדון, אנגליה

אייר תשע"ט

היתר עסקה שיש בו תנאי מיוחד

שאלה

האם ניתן להוסיף להיתר עסקה תנאי שאם מקבל העסקה יעבור עליו הוא חייב באחריות לכל העסקה?

תשובה

מוותר להתנות שאם מקבל המעות יעבור על התנאי יהיה חייב בכל הפסד, אף שיוודע שיעבור על התנאי וכוונתם לכך, ובלבד שיהיה זה תנאי שביד מקבל המעות לקיימו אם ירצה, ויהיה תנאי שאכן יש היגיון שאם יעבור עליו יתחייב באחריות העסקה¹.

¹ מבואר בגמרא (בבא קמא קב ע"א-ע"ב) ששליח ששינה וקנה חיטים במקום שעורים או להפך, אם פחתו – פחתו לו, ואם הותירו – הותירו לאמצע. וכתבו התוספות (שם ד"ה הנותן):

"מכאן יש להביא ראייה אם אדם נותן מעות לחבירו למחצית שכר ואמר 'ע"מ שלא תלוּם אלא על משכונות של כסף וזהב ותשמרם בקרקע ואם תשנה יהא ברשותך לחייב בכל דבר ואם פחתו פחתו לך', שאין זה רבית, דהא הכא אם שינה מדעתו אמר אם פחתו – פחתו לו, אפ"ה אם הותירו הותירו לאמצע, ולא הוי רבית, כיון דאם לא היה משנה דעתו לא היו כולן ברשותו אלא השכר וההפסד לאמצע כדין פלגא מלוה ופלגא פקדון".

ומבואר מהתוספות שרשאי להתנות על מקבל העסקה תנאי שאם לא יקיימו יתחייב בכל הפסד, ואין בכך משום ריבית כיוון שאם לא ישנה – השכר וההפסד יהיו לאמצע.

וכן כתב הרא"ש (בבא קמא פרק ט סימן יח):

"מהכא שמעתי שמוותר להלוות מעותיו למחצית שכר ולהתנות עמו שלא ילוה אלא על כספים וישמרם בקרקע כדין שמירת כספים, ואם הוא משנה ומלוה על דברים אחרים אם פחתו פחתו לו ואם הותירו הותירו לאמצע, ולא חשיב בכך כרבית אף על פי שעתה קרוב לשכר ורחוק להפסד שכל האחריות עליו, לפי שאם היה עושה מה שאמר לו היה קרוב לשכר ולהפסד, וגם לא חשיב גזלן מה שהוא משנה ממה שאמר דהא אכתי חשיב בשמעתין שלוחו דהא קתני אם הותירו הותירו לאמצע".

ומבואר ברא"ש שאם משנה אינו נחשב גזלן, והראיה לכך היא שהשכר עדיין לאמצע, ואילו היה נחשב גזלן היה ברשותו הן להפסד והן לשכר.

ובמרדכי (בבא קמא רמז קכב) ביאר יותר:

"פסק ר"י שיכול אדם להלוות לחבירו [*מעות בהיתר] למחצית שכר והלוה מקבל עליו כל [*אחריות כמו] [*האחריות כגון] שיאמר שילווּם על משכונות כסף וזהב וישמרם בקרקע, אם הלוּם בענין אחר – אם פחתו פחתו לו ואם הותירו הותירו לאמצע, כמו התנה [*ליתן] [*ליקח] חטין ולקח שעורים. ואין בענין זה איסור רבית ליחשב קרוב לשכר ורחוק להפסד, מאחר שאם היה עושה מה שמצווה לו היה קרוב לזה ולזה. וגם המקבל אינו נחשב גזלן במה שמשנה ממונו של זה לדבר אחר, דאם היה נחשב גזלן לא היה אומר הותירו לאמצע, אלא בודאי נחשב לענין זה כשליח גמור מאחר שאין מתכוין לגזול אלא מתכוין לטובת הבעלים כדי שירויחו חביריו בדבר".

כלומר, אף אם משנה מתנאי הבעלים, מאחר שאין כוונתו לגזול אלא אדרבה כוונתו לטובת הבעלים אינו נחשב גזלן.

ויתר על כן, הבית יוסף (יו"ד סימן קעז) דייק מדברי הר"ן (שו"ת הר"ן סימן עג) שבתנאי המתואר בתוספות (בניגוד לזה שבו דיבר השואל שאילו מופנית אותה תשובה) אף מותר לו לשנות לכתחילה, שנותן המעות לא התנה שלא ישנה אלא רק שאם ישנה יהיה אחריותו עליו. וכן משמע בתשובות מיימוני (משפטים סימן כט) שכתב שזו הייתה כוונת הנותן בתנאו להפוך את האחריות על המקבל על ידי שינה:

"אבל אם פירש לו המפקיד 'הרי הן באחריותי, ולא תתן לי רק החצי שכר ולא תלוּם כי אם על משכונות טובים כסף וזהב או תקנה מהם סחורה פלונית' והתנה כך כדי להפוך אחריות על המקבל – אם שינה עתה אין בעל המעות יכול להפסיד כלום, שאם יעשה המקבל כמו שהתנה לו אין כאן מלוה כלל, שהרי הם באחריות המפקיד, ואין לו לחוש למפקיד אם הם באחריותו דלא שכיח שיהא פסידא אם יעשה המקבל כמו שהתנה. ואם ישנה המקבל להלוות בע"א וחמד להרויח יותר, ואפילו במזיד יכול לשנותם אם סבור להשתכר יותר ואינו עושה איסור כי המפקיד התנה כך כדי להפוך האחריות על המקבל בשינוי – אז יכול ליתן חצי שכר לבעל המעות ואף על פי שהן עתה מלוה וכל האחריות על המקבל, כדתייא פרק הגזל קמא (קב ב) הנותן מעות לשלוחו ליקח מהן חטים ולקח מהן שעורים אם פחתו פחתו לו ואם הותירו הותירו לאמצע. ומוקי לה שנתנו לו לסחורה שלעולם הן בחזקת בעל הבית כל זמן שישנן בעין, ואף על פי שכל אחריות על המקבל ע"י שינה, כדקתני אם פחתו פחתו לו, אפילו הכי אינו רבית במה שנותן לו חצי מה שהותירו, לפי שלא נתכוין להוציאם מחזקת בעלים כששינה כי אם להשתכר יותר נתכוון".

ומשמע שאף שכוונתו להפוך את האחריות על המקבל בשינוי, מכל מקום אין כאן איסור ריבית כי יכול היה שלא לשנות.

וכן נפסק בשלחן ערוך (יו"ד קעז, ה):

"כשהוא נוטל שכר על חלק הפקדון שבידו הרי הוא כשומר שכר. מותר ליתן עסקה למחצית שכר ולהתנות שלא להתעסק אלא בדבר פלוני, ואם ישנה שיהיה כל האחריות על המקבל, וכן כל תנאי שירצה, כגון שיתנה שלא ישמור הכספים אלא תחת הקרקע, ואם שינה והפסיד כל ההפסד למקבל, ואם הרויח הוא לאמצע, אף על פי שעתה הוא קרוב לשכר ורחוק להפסד לא חשיב רבית, כיון שאם לא שינה היה קרוב לשכר ולהפסד.

הגה: ומותר למקבל לשנות לכתחלה, ולא אמרינן דהוי כגזלן בכך. (ב"י בשם הר"ן ובהגהות פ' אי"נ ובמרדכי). מיהו אם שינה ואמר: לעצמי אני עושה ולא בתורת עסקה, הוי כגזלן ומה שעשה עשה לעצמו (ר' ירוחם). ולכן יתנה הנותן תחלה שאם יטול לפעמים קצת מן העסק לצרכו שלא יהא מקרי שולח יד בפקדון בכך, דאז הוי כגזלן וכל הרויח שלו והמעות מלוה עליו ואסור ליטול אח"כ רבית (ב"י בשם תשובת מיימוני). ואם נהגו שלא להקפיד בכך מסתמא, כאלו התנו דמי וכמ"ש לעיל סימן קס"ח. ועיינו לקמן סוף סי' זה מדין זה".

ויש לעיין אם במקרה כזה, שמשנה מהתנאי, אם חייב בכל הפסד שיבוא או רק בהפסד שבא מחמת השינוי:

מלשון התוספות (בבא קמא קב ע"א ד"ה הנותן), שכתבו "ואם תשנה יהא ברשותך לחייב בכל דבר", משמע שחייב בכל הפסד שיבוא.

אך הרמב"ם כתב (הלכות שלוחין ושותפין ה, ב): "אחד מן השותפין שעבר ומכר בהקפה או פירש בים או הלך למקום אחר או שנשא ונתן בסחורה אחרת וכן כל כיוצא באלו הדברים – כל פחת שיבא מחמת שעבר חייב לשלם לבדו, ואם היה שם שכר, השכר לאמצע כמו שהתנו ביניהם בשכר". ומבואר בדברי הרמב"ם שחייב רק בפחת שבה מחמת השינוי.

וכן כתב הרשב"א (בבא קמא קב ע"ב ד"ה אמר ר' יוחנן): "ופחתו דברייתא בתרייתא דאוקי כר"י דלא קני להו בהאי שינוי דלאו שינוי גמור הוא לדידיה אלא כשינוי דצבע, אם פחתו באונס לא פחתו לו ואין מטילין עליו אלא פחת דידו על התחתונה להפסיד שכרו, דכל המשנה ידו על התחתונה".

וכבר העיר הר"ן (שו"ת הר"ן סימן עג) שלפי דברי הרשב"א (שהר"ן עצמו הביאם בשם "המפרשים") אין ראיה לחידושם של התוספות שמוותר לקבל עליו אחריות על כל הפסד, אלא שהתוספות פירשו את הברייתא שלא כרשב"א, ולשיטתם כוונת הברייתא שאם פחתו – פחתו לו, היינו בכל הפסד, ומכך למדו את דינם.

והנה עוד פוסקים רבים נחלקו בשאלה זו. השלחן ערוך (חוי"מ קעו, י) העתיק את לשון הרמב"ם שממנו משמע שחייב רק על הפסד שבה מחמת השינוי. וכן דעת הש"ך (חוי"מ סימן קפג ס"ק ט), וצי"ן שכן דעת המב"ט (חלק א סימן קעט). אולם בשו"ת אבקת רוכל (סימן קסג) האריך בעל השלחן ערוך עצמו לפסוק כשיטת התוספות שחייב בכל הפסד, וכן דעת קצות החושן (סימן קפג ס"ק ה), וראו עוד בנתיבות המשפט (סימן קפג ביאורים ס"ק ז).

אמנם לפי זה נמצא שפסקי השלחן ערוך סותרים זה את זה, שכן בחושן משפט (קעו, י) פסק כדעת הרמב"ם, שחייב רק בהפסד שבה מחמת השינוי, ואילו ביורה דעה (קעז, ה) פסק כדעת התוספות, שרשאי להתנות שאם ישנה כל האחריות תהיה על המקבל, וכך נקט כאמור גם באבקת רוכל (וכן הקשה בשו"ת חקרי לב יורה דעה חלק ב סימן כו).

ובגינת ורדים (יו"ד כלל ו סימן ט) חלק על מהלך הר"ן שהובא לעיל, שהתוספות סוברים שחייב בסתם על כל סוגי ההפסד ושיש מחלוקת בכך בין הראשונים, ולדעתו לכל הדעות בסתם אינו חייב אלא על הפסד הבא מחמת השינוי, והתוספות רק כתבו שאם התנה במפורש שאם ישנה יהיה חייב בכל הפסד, אז חייב בכל הפסד. ואף שבגמרא אין זה מבואר, מכל מקום למדו כן התוספות מהגמרא, שהרי עיקר דיוקם בסוגיה הוא שכיוון שבשעת נתינת המעות היה זה קרוב לשכר ולהפסד, ורק מחמת ששינה התחייב באחריות, ואין זה נקרא קרוב לשכר ורחוק מהפסד, ממילא הוא הדין במקום שהתנה שיהיה חייב בכל האחריות, כיוון שלא היה חייב לשנות – אין זה בגדר קרוב לשכר ורחוק מהפסד.

ולדרך זו מיושבים דברי השלחן ערוך, שכן ביורה דעה נקט כדברי התוספות, שהתנה "שאם ישנה יהיה כל האחריות על המקבל", ואין זה סותר ללשונו בחושן משפט, שבה לא הוזכר תנאי כזה. אכן עדיין צריכים ביאור דבריו באבקת רוכל, שמהם נראה שהבין בדברי התוספות שהאחריות היא על כל הפסד – אף ללא תנאי מיוחד, ושבה נחלקו התוספות והרמב"ם והר"ן (הני"ל).

וכן כתב בשלחן ערוך הרב (יו"ד הלכות ריבית והלכות עיסקא סעיף מד):

"ויכל זה באחריות ההפסד שבה מחמת השינוי ששינה ממה שאמר לו הנותן, אבל כל הפסד שלא בא מחמת שינוי זה הרי הוא על שניהם בשוה מן הדין. ואם המקבל מקבלו עליו בלבדו יש בזה משום רבית אלא אם כן מתנה עמו בפירוש שאם ישנה יהיה כל ההפסד עליו אפילו הפסד שאינו בא מחמת השינוי".

אמנם יש לציין שבגינת ורדים (שם) ביאר שכל זה בתנאי שאכן ביד מקבל המעות לקיימו, אך בתנאי שאי אפשר לקיימו, או שאפשר לקיימו אבל רק בדוחק גדול מאוד, אין תנאי זה מועיל, והרי זה בגדר קרוב לשכר ורחוק מהפסד, שאסור משום אבק ריבית:

"ומכל מקום אין בעיה יכול להתנות כן לכתחילה שיהיה המתעסק מתחייב גם באונסין ושאר פחתים, שא"כ נמצא נכשל באיסור רבית שמתנה להיות קרוב לשכר ורחוק מהפסד. אכן בכה"ג ש"ד שמתנה על המתעסק תנאי שבידו לקיימו, וכיון שמקיים תנאו פליג בע"ה בהדיה לשכר ולהפסד, ואם אינו מקיימו ונתפס ברשת זו טמון לו בע"ה – איהו ניהו דאפסיד אנפשיה, שכל תנאי שבממון קיים. ומעתה אין מקום למ"ש בזה וז"ל: 'לכן הרוצה להטיל אחריות על המקבל יעשה באופן זה שלא להלות אלא על משכון של זהב וכסף ויטמינהו תחת הקרקע ולא יולך הסחורה ממקום למקום אלא עם ד' בעלי קשתות לשמרה ולא יקנה שום סחורה אלא א"כ יראנה לב' סוחרים היותר בקיאים באותה סחורה ויאמרו שהיא קרובה לשכר ורחוקה מהפסד ולא יחסר דבר מדברים אלו, כל דבר הפסד שיבא מחמת אלו השינויים יהיה ההפסד על המקבל לבדו, וההפסד שלא יהיה בו שום גרמא מחמת השינויים יהיה הפסד מוטל על שניהם'. עכ"ל.

ואני אומר דבכה"ג שמתנה עליו תנאים חמורים אלו שא"א להם להתקיים כלל, שמתנה בהולכת הסחורה עם ד' בעלי קשתות אשר אין דרך לשוה סוחר להפסד, שמתנה תנאי שיעלה לרקיע ושיבלע קנה של ק' אמה. גם תנאי ב' שכתבת, להראות לסוחרים – אין תנאי זה מתקיים כלל, שאין דרך שום סוחר לעשות כן ודרכו לעשות סחורתו במסתר, ואם יהיו נשאלים על סחורה יועצין לו שאיני הגונה כדי שניחנה ויקפצו הם עליה. ותנאים אלו אינם אלא הפלגת דברים בעלמא, והתנאי בטל לגמרי ואם נעשו תנאים בקנין ובשבועה, ה"ה נכשלים באיסור רבית דהוי נקיט בכובסיה כי היכי דלישבקה לגלימיה. ומלבד זה מי שיש לו עינים לראות יבחן ויראה כמה חילול ה' יש בדבר שיהיו הבריות מלעיגים על ד"ת ונעשים כחוכא ואיטלולא, שהכל יודעים שהבל יפצה פה בתנאים הללו ומעשה תעותעים הוא לבצוע בצע לקיים מ"ש 'גם אני נתתי להם חוקים לא טובים כו'. ולכן ישקע הדבר ולא יאמר".

וראו גם מה שכתב בכל זה בשו"ת חקרי לב (יו"ד חלק ב סימן כו).

ובחזון איש (יו"ד עז, א) כתב שכיוון שמחמת השינוי אינו חייב מן הדין אלא בהפסד הבא באמת מחמת השינוי, ואין סברא שיתחייב לשלם על הפסד שאין כל קשר בינו לבין השינוי, אם כן, אם מקבל על עצמו להתחייב מחמת השינוי בכל ההפסד, עושה זאת משום החצי של ההלוואה, ושוב חוזר הדין להיות אבק ריבית. והרי זה כאילו יתנה תנאי שאינו קשור כלל לעסק, וכגון שיתנה שלא יאכל ענבים ואם יאכל יתחייב בכל ההפסד, שאין זה מוציא מיד איסור ריבית.

אמנם מדברי התוספות והפוסקים לעיל נראה שלא כדברי החזון איש, אלא כיוון שלא היה חייב לשנות, ורק מחמת השינוי מתחייב בהפסד, רשאי אף להתנות שיתחייב בכל הפסד, ואין זה בגדר קרוב לשכר ורחוק מהפסד (והחזון איש עצמו מודה שהר"ן הבין התוספות שלא כדבריו, אלא שלדעתו אין הבנת הר"ן מוכרחת בדברי התוספות, ועוד ציין שמהר"ן עצמו נראה שהוא נוטה לסברא החולקת על היתר זה, אף שבתוספות הבין שהתירוהו).

ויש לעיין אם רשאים להתנות תנאי כזה, כאשר כל כוונתם שיעבור על התנאי ויתחייב בכל האחריות. והנה פשוט דברי התוספות שבכך מדובר, שמתנים כן על מנת שיתחייב באחריות, וכן נראה מדברי תשובת מיימוני (משפטים סימן כט) שהובאה לעיל. וכן כתב תרומת הדשן (סימן שב):

"ויאף על גב דהכל יודעים שאלל בנדעת הנותן והמקבל שיתקיים התנאי שילוה אותו רק על כסף או זהב ויטמין בקרקע, אלא ילוה על חובת לגמרי בלא משכון או על משכונות שאינם של כסף וזהב, ואם מכסף וזהב ודאי לא יטמן בקרקע, אפ"ה שרי".

וכן כתב בגינת ורדים (יו"ד כלל ו סימן ד) על תנאי כזה שייסד בהיתר עסקה שניסח:

"ומה שכתבתי שהתנו ביניהם שלא ישמור ראובן מעות העיסקא כו' – תנאי זה קשה לקיימו ונעשה כדי שבדאי יעבור ראובן על תנאי זה, וכיון שעובר עליו קמו הנכסים באחריותו ופלט שמעון מן אחריות לגמרי. וז"ל הטור (יו"ד סי' קעז) שם: 'כתבו התוס' ה"ה מותר ליתן עיסקא למחצית שכר ולהתנות שלא יתעסק אלא בדבר פלוני ואם ישנה שיהיה כל האחריות על המקבל וכל תנאי שירצה, כגון שיתנה שלא ישמור הכספים אלא תחת הקרקע ואם שינה והפסיד על המקבל ואם הרויח הוא לאמצע. אף על פי שעתה הוא קרוב לשכר ורחוק מהפסד לא חשיב רבית, כיון שאם לא שינה היה קרוב לשכר ולהפסד, עכ"ל. ומבואר שם בבי" דלכתחלה רשאי המתעסק לשנות ולא חשיב גזלן, כיון דבעל הבית עשה לו תנאי זה הו"ל כאילו הרשהו ואין כאן איסור, ותו נ"ל דבענין זה ניחא ליה לבעל הבי' שישנה המתעסק ויעבור על תנאו כי היכי דליהו זוזי דעיסקא קיימי כוליהו באחריותו של מתעסק ויהיה בעל הבית נקי מכל אחריות".

וכן כתב בחכמת אדם (כלל קמב סעיף ו):

"ואם הנותן העיסקא מתירא ורוצה להיות בטוח על הקרן יכול להתנות עם המקבל כל תנאי שירצה כגון להתנות עמו שלא ישמור הכספים אלא תחת הקרקע ושלא יעסק בהם אלא בעסק פלוני, ואפילו מה שאינו כלל מנהג של המקבל להתעסק בו, כגון: אם דרכו לסחור בסחורה

יכול להתנות עמו שיעסוק דוקא במועות שלו בהלואה על משכונות כסף וזהב, ואם הוא חלפן בחילוף מטבעות יכול להתנות עמו שדוקא יהיה קונה סחורה ולמכור במעותיו או שיחליף דוקא בביתו ולא על ידי אנשים אחרים, כן נראה לי. ובכל לילה יטמנם תחת הקרקע וכל כיוצא בזה מן התנאים שאפשר להתקיים אף על גב דהכל יודעים שאין כלל בדעת הנותן והמקבל להתקיים התנאי מכל מקום מותר".

וכן כתב בשלחן ערוך הרב (יו"ד הלכות ריבית והלכות עיסקא סעיף מד):
"והרוצה ליתן מעות בעיסקא למחצית שכר ושיהיה הקרן שלו בטוח וכל האחריות יהיו על המקבל – אין מועיל לו שיוסיף להמקבל בשכר עמלו, ואפילו יתן לו מתנה מרובה כדי שיקבל עליו אחריות יותר מדינו על דרך שנתבאר, לפי שכל שהנותן הוא קרוב לשכר ורחוק להפסד נעשה הכל הלואה ואסור מדברי סופרים כמו שנתבאר למעלה.

אלא כיצד יעשה? יתנה עמו שלא יקנה אלא סחורה פלונית ואם ישנה שיהיה כל האחריות על המקבל אף מחצי הפקדון ואפילו מאונסים וזול, ואף על פי כן אם יהיה ריוח בסחורה ההיא יחלקו בשה, שכן הדין בכל שליח שמשנה שליחותו שכל ההפסד שלו והריוח למשלח. והמקבל מותר לו לשנות לכתחלה לטובת הנותן לקנות סחורות אחרות שיש בהן ריוח הרבה וכל האחריות יהיה עליו, ואף שהנותן דעתו גם כן שישנה ויריוח הרבה ויהיה כל האחריות עליו אין בזה משום הערמת רבית, הואיל וקבלת כל האחריות על המקבל אינה אסורה אלא מדברי סופרים מפני שהנותן הוא קרוב לשכר ורחוק להפסד. ואף שגם עתה כשהמקבל משנה וכל האחריות עליו הרי הנותן הוא קרוב לשכר ורחוק להפסד, מכל מקום כיון שאם לא היה משנה והיו כל האחריות על שניהם בשה היה הנותן קרוב לשכר ולהפסד כמו המקבל, מותר, שהרי המקבל מדעת עצמו הוא משנה ואינו כשלוחו של הנותן בשינוי זה. וכן יכול להתנות שלא יטמין הכספים אלא תחת הקרקע ואם ישנה ויארע בהן אונס כל ההפסד עליו אף של חצי הפקדון. וכן יכול להתנות עמו שילוח אותן לנכרים ברבית על משכונות של כסף וזהב ויטמין המשכונות תחת הקרקע וכן המעות קודם שילוח ואחר שיפרעו לו, שנמצא בטוח מכל ההפסד, ואם ישנה ויעסוק בהן בסחורה יהיה כל ההפסד עליו בין מאונסין בין מזול. והמקבל יעסוק בהן בסחורה ויתן לו חצי הריוח וכל האחריות עליו".

ובדרכי תשובה (יו"ד סימן קעז ס"ק ל) סיכם את מחלוקת הפוסקים בדבר זה:

"עיי בשלי"ה במס' חולין שכי' דכל תנאי שמתנה בהיתר עיסקא צ"ל בלב שלם ביניהם ע"ד האמת שסובר המלוה שיעשה כפי מה שמתנה, אבל אם יודע ובורר לו שלא יעשה הלוה כן ואינו מונה כן אלא כדי שיהא לו היתר על פי התורה ליקח רבית – ע"ז כתבה התורה ברבית ויראת מאלקיד'. וכן הרבה דינים שהם כהיתר בעניני רבית הוא דוקא כשהוא בתמימות דברים כהווייתן, אבל אם ערום יערים אז האיסור רבית במקומו ענוש יענש. עיינו שם. ועיי בס' ערך שי במהדורא בתרא לסי' זה שהביאו וכו' דמתשו' מיימוני לסי' משפטים סי' כ"ה לא משמע כדברי השלי"ה ומשמע מדבריו שיכול להתנות גם במכר שיודע הנותן שהמקבל משנה מהתנאי. אבל דעת הרמ"א נראה שהוא כהשלי"ה כאן להחמיר ועיי"ש במה שהאריך בזה ובמ"ש בזה לדינא. וכה ראיתי בחכמת אדם כלל קמ"ב סעי' כ' שכי' דאפי' מה שאינו בכלל מנהג של המקבל להתעסק בו, כגון: אם דרכו לסחור בסחורה יכול להתנות עמו שיעסוק דוקא במועות שלו בהלואה על משכונות כסף וזהב, ואם הוא חלפן בחילוף מטבעות יכול להתנות עמו שדוקא יקנה סחורה ולמכור במעותיו או שיחלוף דוקא בביתו ולא עיי' אנשים אחרים וכו' וכל כיוצא בזה מן התנאים שאפשר להתקיים, אף על גב דהכל יודעין שאינו כלל בדעת הנותן והמקבל להתקיים התנאי, מכל מקום מותר. עכ"ד. ועיי בס' ויקרא יהושע חיו"ד בהלכות רבית סי' א' שעמד על המנהג שנתפשט עכשיו להלוות ברבית בזה הענין שמתנה הנותן עם המקבל שלא ישמור העיסקא והסחורה אלא תחת קרקע דוקא, דלכאורה דהא מערים להתיר איסור רבית כיון דזה דבר שאי אפשר הוא לשמור כל מין סחורה תחת הקרקע, ולא מצוי למימר ליי' שלא יעסוק אלא בסחורה שיוכל לשמרה תחת הקרקע וכו'. שזה ניכר שאינו אלא עקופין כדי להתחייב את הלוה בקרן בכל ההפסד וכו'. אמנם מדברי התרומות הדשן נראה דמותר וכו'. איברא כי הירא את דבר ה' לא יבקש צדדים באופן זה אפילו ברבית דרבנן, אלא אם רוצה שיהא בטוח בקרן אם המקבל הוא מלוה המעות לעכו"ם על משכונות ברבית יתנה עמו שלא ילוה רק על משכונות של כסף וזהב ושישמרם רק בקרקע כדין שמירת כספים וכו' עיינן שם".

ועיינו עוד בענין זה בשו"ת חקרי לב (יו"ד חלק ב סימן כו), בחזון איש (יו"ד עז, א) ובסדר הריבית (חלק א פרק כו סעיף יט, חלק ב סימן מ אות ח, עמי תסה-תסח).

אמנם נראה מדברי כל הפוסקים שצריך שהתנאי יהיה תנאי שיכול להועיל למניעת הפסד או שמגביל לסוגי סחורה מסוימים, ולכן יש היגיון בתנאי שאם ישנה שיתחייב משום כך בהפסדים. ולכן אין בעשיית התנאי משום ריבית, אף שכוונתם לעבור על התנאי. אך אם יתנה תנאי שאינו קשור כלל להפסד שיכול להיגרם (וכדוגמא שנקט החזון איש, שהתנה שלא יאכל ענבים), הרי זה כאילו התחייב מיד באחריות, וממילא העסקה אסורה כדין קרוב לשכר ורחוק מהפסד.

לכן הלכה למעשה, כיוון שרבו הפוסקים שהתירו להתנות תנאי זה אף שכוונתו שישנה ויעבור על התנאי, וכן פשטות דברי הראשונים, מותר להתנות שאם מקבל המעות יעבור על התנאי – יהיה חייב בכל הפסד, אף שיודע שיעבור על התנאי וכוונתם לכך, ובלבד שיהיה זה תנאי שביד מקבל המעות לקיימו אם ירצה, ויהיה תנאי שאכן יש היגיון שאם יעבור עליו יתחייב באחריות העסקה.

בשם צוות המשיבים ובברכת התורה,

הרב משה ארנרייך   הרב יוסף כרמל
ראשי הכולל

חברי הועדה המייעצת:
הרב זלמן נחמיה גולדברג
הרב נחום אליעזר רבינוביץ

וועצים מדעיים:
הרב פר"ו אברהם שטינברג
הרב פר"ו דרור פיקסלר
הרב פר"ו נתן קלר

ארץ חמדה – קישור לשו"ת במראה הבזק באתר

ניתן ליצור קשר עם הכותבים דרך: info@eretzhemdah.org

<p>לעיינן שלמה דוד בן זלמן ושרה אבנית ז"ל נלביע סיון תשע"ט</p>	<p>לעיינן רבי יעקב ז"ל בן אברהם ועיישה וחנה בת יעיש ושמחה סבג</p>	<p>לעיינן גב' לוריינ הופמן ז"ל</p>	<p>לעיינן חיים משה בן קוקה יהודית כהן ז"ל נלביע ז' בתשרי תשע"ה</p>	<p>לעיינן סוזי בת עליזה כהן ז"ל נלביע כ"ד בחשוון תשע"ח</p>
לעיינן הנופלים במערכה על הגנת המולדת היי"ד				